

Tetje Stark-Heeringa (1905-1995)

Leven en werk van een vergeten sociaal-geografe

LUUK KEUNEN

In de periode tussen 1932 en 1936 promoveerden onder de bezielende leiding van prof. dr Louis van Vuuren, hoogleraar in de sociale geografie in Utrecht, negen onderzoekers op evenzoveel studies over verschillende Nederlandse regio's. Onder hen bevonden zich illustere personen als Adriaan de Vooy en Hendrik Jacob Keuning, die later beiden een hoogleraarschap zouden bekleden. Anderen verdwenen in de anonimiteit. Eén van deze relatief onbekende sociaal-geografen zullen we in dit artikel nader belichten.

Het gaat om Tetje Heeringa (1905-1995), later bekend onder de naam Stark-Heeringa, die op 23 november 1934 bij Van Vuuren promoveerde op het proefschrift *De Graafschap; een bijdrage tot de kennis van het cultuurlandschap en van het scholtenprobleem* (Heeringa, 1934). Haar persoonlijke achtergrond en de totstandkoming van het proefschrift staan in dit artikel centraal. Ook gaan we kort in op haar werkzame en persoonlijke leven na haar promotie.

JEUGD EN PERSOONLIJKE ACHTERGROND

Tetje Heeringa werd geboren op 14 maart 1905 in haar ouderlijk huis aan de Boompjeswal te Zutphen, als nakomertje in het gezin¹. Zij werd genoemd naar haar tante Tet Heeringa (1848-1950), een kleuterlerares uit Friesland die tevens haar peettante werd (Stark-Heeringa z.j.). Heeringa's vader Sake Heeringa (1853-1919) was een geboren Fries die aanvankelijk bij de posterijen en later in het gevangeniswezen werkte. Na zijn huwelijk in 1880 met de weduwe Christine van Reenen (1849-1888) uit Vreeswijk kon hij met haar geld de opleiding tot tandarts volgen, iets wat eerder door zijn weeshuisverleden financieel onmogelijk was geweest. Uit het huwelijk werden vier kinderen geboren, drie dochters en een zoon. De laatste overleed als baby. Na Christine's dood huwde Sake in 1889 met Pietronella Vergeer (1863-1909), een telg uit een vooraanstaand fabrikantengeslacht uit Zutphen. Sake was daar omstreeks 1884 met zijn eerste

echtgenote en de twee oudste dochters komen wonen. In 1890 werd uit zijn tweede huwelijk hun dochter An geboren, en in 1905 volgde Tetje. De vroege dood van hun moeder in 1909 en vader in 1919 zorgde ervoor, dat Tetje grotendeels werd opgevoed door haar oudere zus en halfzussen. De belangrijkste rol daarin speelde An, die net als haar vader tandarts werd. De gezusters hebben de jongste telg van het gezin sterk gestimuleerd om te gaan studeren. Tussen 1924 en 1930 woonde Heeringa als studente onder meer aan de Stadhouderslaan en de Paulus Potterstraat in Utrecht, waar zij aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van Rijksuni-

Het gedeelte van de Boompjeswal in Zutphen, waar Heeringa haar jeugd doorbracht.

Tetje met haar moeder, omstreeks 1909.

versiteit Utrecht sociale geografie studeerde bij Van Vuuren (Heeringa, 1959). Direct na haar studie begon zij aan haar promotieonderzoek bij dezelfde hoogleraar.

DE KEUZE VAN HET ONDERWERP

Het was Heeringa's eigen keuze om de Achterhoek als onderwerp van haar dissertatie te kiezen. In 1959 schreef ze daarover: *Daar we in Zutphen woonden, kwam ik veel in de Achterhoek. Mijn zuster was tandarts en had een autotje. De Lochemse berg, Barchem, Ruurlo, de Lebbenbrugge, veel landgoederen bv. de Ulenpas en de streek om Hummelo en Keppel en ook het Montferland behoorde tot onze vaste tochtjes. Ik kende in Zutphen de landbouwconsulent en hoorde van hem dat de Achterhoek snel de scha aan het inhalen was en van een ach-*

Tetje met haar vader, omstreeks 1918.

terlijke Achterhoek op weg was een welvarend landbouwgebied te worden. Mijn interesse ging dus naar de Graafschap uit en ik wilde daar op promoveren. De Veluwe was me te dor, te onvruchtbaar en de bevolking te streng te star; in de Betuwe was het landschap me te eentonig. Juist de afwisseling in de Achterhoek: bergen, bossen, kastelen, landbouw en veeteelt, riviertjes, dorpen, stadjes en de oude gebruiken trokken me aan, te meer daar alles er aan het veranderen was. Het onderwerp van mijn studie werd dus de Achterhoek en in het bijzonder de Graafschap, het gebied ten N. van de Oude IJssel dus (en ten O. van het IJsseldal) (Stark-Heeringa, 1959)².

Heeringa's proefschrift, dat werd uitgegeven door Thieme in Zutphen, bestaat uit twee relatief los van elkaar staande onderwerpen. Deze

opdeling komt ook tot uitdrukking in de naam van het geheel: *De Graafschap; een bijdrage tot de kennis van het cultuurlandschap en van het scholtenprobleem*. In het eerste hoofdstuk geeft ze een contemporaine geografische beschrijving van Achterhoek en Liemers om vervolgens, op basis van de constatering die daar gemaakt zijn, een sociaal-geografische indeling in landschapstypen te maken en te presenteren in het tweede hoofdstuk. Zij beschrijft daarin vijf landschapstypen die zij in de Graafschap en de regio rond Winterswijk aantroef, namelijk twee ‘moderne’ landschapstypen en drie ‘oude’ (Heeringa, 1934, p. 17-33). De historische referentie die ze voor deze indeling gebruikte, bestond uit de topografische kaart uit het einde van de 19e eeuw. De historische diepte van deze sociaal-geografische indeling is daarmee relatief beperkt. Voor de historiografie is van belang dat Heeringa de term *Vlakke Midden* introduceerde voor het vlakke afvoerloze gebied ten zuiden van Ruurlo, een term die nu vrij algemeen gangbaar is geworden (Heeringa, 1934, p. 9; Stark-Heeringa, 1959).

Ze kreeg bij haar analyse van het landschap hulp van ir N. van Vliet en van ir O.J. Cleveringa. Over de eerste is weinig bekend. Vermoedelijk was hij werkzaam aan de Rijkslandbouwschool te Zutphen, waar hij in 1957 een gedenkboek voor schreef. Cleveringa (1890-1980) was een landbouwkundig ambtenaar en rijkslandbouwconsulent. Later werd hij in die wereld controversieel door zijn studie naar de relatie tussen de landbouw en aardstralen³. De Zutphense gemeente-archivaris mw drs W.E. Smelt (1900-1988) en de Gelderse rijksarchivaris jhr Mr A.H. Martens van Sevenhoven (1880-1952) assisteerden bij het archiefonderzoek (Heeringa, 1934, p. VII; Stark-Heeringa, 1959).

HEERINGA'S ONDERSCHIED TUSSEN OUD EN MODERN

De nadruk in de indeling in Heeringa's eerste hoofdstukken ligt sterk op het onderscheid tussen de oude landschappen van vóór de agrarische modernisering van de late 19e eeuw en de moderne landschappen van daarna. Over het

Het 'Grootgrondbezitland-
schap', één van de 'oude'
landschapstypen uit de ty-
pologie van Heeringa, met
op de achtergrond Huis
Ruurlo.

Het diner met vrienden en familie na afloop van de promotie bij Maison Schmitz aan de Nieuwegracht in Utrecht. Afgebeeld zijn van links naar rechts: A. Ebmeijer, P.C. Leemhorst-Heeringa, W.B. Vergeer-

Heeringa, onbekend, L. van Vuuren, L. Leemhorst, T. Heeringa, P. Meindersma, M.J. van Vliet, onbekend, W.H. Tenkink, onbekend, G.A. Heeringa, J. Heeringa, H.C. Leemhorst, onbekend, G.K.J. Vergeer, onbekend.

Zieuwent zegt Heeringa bijvoorbeeld: *De versnippering van de grond en het vele kreupelhout geven de indruk in een landstreek aangekomen te zijn van een oud, enigszins achterlijk cultuurtype, vergeleken bij de te voren bezochte delen van de Graafschap* (Heeringa, 1934, p. 10). Ook haar hierboven genoemde motivatie om de Achterhoek te kiezen getuigt van een sterk onderscheid tussen oud en nieuw (Stark-Heeringa, 1959).

De voortgaande aantasting van het cultuurlandschap en de noodzaak tot bestudering is nog altijd een belangrijk thema binnen de historische

geografie, zelfs naast de trend om meer in termen van ontwikkeling en 'doorgaande lijnen' te spreken dan in termen van 'behoud van objecten'⁴. Een belangrijk verschil zit echter verscholen in het feit dat bij Heeringa de nadruk op de 'achterlijkheid' van de historische landbouw en het 'inhalen van de scha' lag, terwijl de latere historische geografie met name de invalshoek van de toenemende druk op het landschap koos. Toch had ook Heeringa wel oog voor het verlies: *De landbouwconsulent had er zeer veel voldoening van om de Achterhoek in zo kort mogelijke tijd op modern landbouwpeil te*

brengen. Dat dit ten koste van veel natuurschoon moest gaan, ligt voor de hand. Schilderachtige oude boerderijtjes werden afgebroken, bos gekapt, evenals de eikenhakhoutwallen die voor beschutting om de percelen lagen (zij leverden de run voor de leerlooierijen, veel wild hield zich er in schuil). De perselen werden vergroot, de afwatering verbeterd. Mooie zandwegen werden door harde wegen vervangen (Stark-Heeringa, 1959). Mogelijk zullen we Heeringa's zienswijze en keuze voor een onderscheid tussen 'oud' en 'modern' ook in het licht moeten zien van de uitgangspunten van haar leermeester Van Vuuren, die pleitbezorger was van sociaal engagement van de sociale geografie om het welvaartsstreven te dienen (De Pater, 1998, p. 27).

DE WINTERSWIJKSE SCHOLTENBOEREN ALS VERDERE VERDIEPING

Heeringa's promotor Van Vuuren was niet gelukkig met haar eerste concept. Heeringa schreef hierover: *Hij en ik zaten ieder aan een kant van zijn grote bureau en hij zei niets, hoogstens: ja. Ik heb het gelezen. En dan te denken dat er zó zeker 10 van mijn studenten aan het werk zijn! De Gelderse Vallei: het laagveen-gebied van Friesland, de Groningse veenkolonies, Ameland, en nu dit over de Graafschap⁵. Maar wat vind U er dan van? Kind, ik vind het stom vervelend! Je hebt het over Scholtengoederen in het O., die streek om Winterswijk. Wat zijn dat? Hoe komen ze aan die naam?*

Heeringa antwoordde: *Ja dat is erg moeilijk om achter te komen. Ze zijn erg op zichzelf en ik kon ze zo moeilijk benaderen. Als ik een praatje met ze maakte stuurden ze me met een kluitje in het riet. Van Vuuren kwam daarop met een nieuw idee: Dan moet je dáár op promoveren! En dit alles, nou ja, dat was je basis om de boel goed te kunnen begrijpen. De promovenda was hier alles behalve gelukkig mee: Weg werk van maanden. Dat ik toen even de moed ging verliezen kunt u zich wel indenken* (Stark-Heeringa, 1959).

Dit confronterende gesprek was de opmaat voor het derde en laatste hoofdstuk van het proefschrift, over de sociaal-geografische, economisch-geografische en rechtshistorische karakteristieken van de Oost-Gelderse scholtenboeren. Van Vuuren zette haar korte tijd later op het spoor van de Wageningse student Henk Tenkink, die Nederlandse landbouw studeerde en uit een familie van scholtenboeren stamde. Hij zou in het tweede deel van haar periode als promovenda haar medewerker worden, met de volgende kanttekening van Heeringa: *We kwamen overeen: hij zou er heen en informeren en oude papieren nakijken, ik moest zeggen wat ik weten moest. Samen er heen gaan was uitgesloten, ben je gek!* (Heeringa, 1934, p. VII; Stark-Heeringa, 1959). Tenkink is in een bredere traditie van bestudering van het Winterswijkse landschap te plaatsen. Hij zou namelijk een decennium later bijval krijgen van zijn neef Ab Tenkink, die op dit onderwerp afstudeerde⁶. Aan de hand van onder meer archieven die bij lokale scholtenboeren werden aangetroffen en waarmee Henk Tenkink haar hielp, bestudeerde Heeringa de ontwikkeling van het scholtenfenomeen en de gevolgen daarvan voor de landschappen van de verschillende buurtschappen rond Winterswijk. Heeringa benaderde dit vanuit diverse invalshoeken, namelijk de rechtshistorie, de agrarische geschiedenis en de bezitsgeschiedenis. Het resultaat van deze studie ademt nog sterk de 19^e-eeuwse opvattingen over de oude rechtshistorie: Heeringa gaat er nog vanuit dat de marken ouder waren dan de hofhorigheid, hetgeen tien jaar later door Slicher van Bath zou worden weerlegd (Heeringa, 1934, p. 69; Slicher van Bath, 1944). Interessant is de interdisciplinaire belangstelling van Heeringa. Niet alleen combineerde zij geografie met uitgebreid onderzoek in historische documenten, ook gaf ze aan dat *de bevestiging van deze overtuiging (...) niet anders verkregen [kan] worden dan met de spade, dus door het onderzoek van de grond zelf, waarin zowel de aanwijzingen voor de occupatie van de bodem, als voor het*

De oude algemene begraafplaats aan de Warnsveldseweg te Zutphen, waar zich het familiegraf van de Heeringa's bevindt. De begraafplaats is in 1830 buiten de stadswallen aangelegd in Engelse landschapsstijl naar een ontwerp van J.D. Zocher jr. (1791-1870) en voorzien van een markant houten poortgebouw in neoclassicistische stijl.

geestelijke en sociale peil van die oudste bewoners, aanwezig zijn. Een dergelijke opvatting over interdisciplinariteit werd in die tijd nog nauwelijks in de praktijk gebracht.

EEN CARRIÈRE NA HAAR PROMOTIE

Na de voltooiing van haar proefschrift heeft Tetta Stark-Heeringa, zoals zij zich als volwassene noemde, geen rol meer gespeeld in academische kringen. Zij heeft een korte periode als onderwijzeres gewerkt, doch bleek daarvoor niet in de wieg gelegd te zijn. In de jaren erna werkte zij op verschillende kantoren van de ANWB,

vermoedelijk in 's-Gravenhage en Arnhem. Zij woonde in de periode tussen 1935 en 1938 ook in beide steden, respectievelijk aan de Frankenslag ('s-Gravenhage) en Hobbemastraat (Arnhem). Niet lang voor haar huwelijk, in september 1938, ging ze terug naar Zutphen, waar ze bij haar halfzus Bim inwoonde.

Tetta Heeringa huwde in december 1938 met Jaap Stark (1900-1967), technisch adviseur en montageleider bij een installatiebedrijf van gashouders. Na een korte periode in Amstelveen gewoond te hebben, verhuisde het echtpaar naar Oosterbeek, in de gemeente Renkum. Daar betrokken ze een huis aan de Hertog Reinaldlaan, dat eerder al in opdracht van Stark gebouwd was. Hier bleven ze de rest van hun gehuwde leven wonen. Het huwelijk bleef kinderloos. In de vijftiger en zestiger jaren is Stark-Heeringa actief geweest in de locale en provinciale politiek. Tussen 1958 en 1969 zat zij in de gemeenteraad van Renkum namens de VVD. Zij had zit-

ting in meerdere commissies, waaronder die van onderwijs, en was daarnaast de laatste jaren ook fractievoorzitster. Vanwege gezondheidsklachten nam ze tijdens een zittingsperiode afscheid van de raad⁷. Daarnaast had ze tussen 1962 en 1969 zitting in Provinciale Staten van Gelderland namens dezelfde partij, waarin ze haar landschappelijke interesse deelde met collega-statenlid Mr O.W.A. baron van Verschuer, de eigenaar van het landgoed Mariënwaerd in de Betuwe⁸. Zij is haar hele leven geïnteresseerd gebleven in historie, landschap en natuurbeheer en was gedurende lange tijd lid van de Oudheidkundige Vereniging 'de Graafschap' en donateur van Stichting 'Het Geldersch Landschap'.

In de politiek kwam die interesse eveneens naar voren: zij kwam actief op voor – naar haar mening – behoudenswaardige objecten en landschappen⁹. De archieven bezocht zij na haar promotie nog wel, maar dan met name die in Friesland, voor genealogisch onderzoek (Stark-Heeringa, z.j.).

Stark-Heeringa woonde de laatste periode van haar leven in de Svaco-flat in Oosterbeek. Niet lang voor haar dood verhuisde zij naar verzorgingshuis 'Mooiland' nabij Doorwerth, waar zij op 19 februari 1995 op 89-jarige leeftijd overleed. De as van haar en haar man werd bijgezet in het familiegraf van de familie Heeringa op de Algemene Begraafplaats in Zutphen.

BESLUIT

Stark-Heeringa heeft maar een beperkte rol gespeeld in de sociaal- en historisch-geografische kennisontwikkeling over Oost-Nederland, zo is uit het onderzoek gebleken. Toch is een aantal redenen voor mij voldoende geweest om enige aandacht aan haar te besteden. Stark-Heeringa was voor zover bekend de eerste geografe die promoveerde op een landschappelijk onderwerp over de Achterhoek. Zij was afkomstig uit een belangrijke generatie sociaal-geografen uit de Utrechtse school, van wie tot nu toe slechts

enkele personen belicht zijn. Haar persoonlijke notities werpen daarnaast een waardevolle blik op de totstandkoming van haar proefschrift, dat nog met enige regelmaat in literatuurlijsten van wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke publicaties over Winterswijk verschijnt. Samen met de neven Tenkink maakt zij daarmee deel uit van een academische traditie van historisch-geografisch onderzoek in Winterswijk.

Tetje Stark-Heeringa (1905-1995)

Life and work of a forgotten human geographer Just like H.J. Keuning and A. de Vooy, Tetje Stark-Heeringa (1905-1995) was a student in human geography in Utrecht in the twenties and early thirties, supervised by prof. dr Louis van Vuuren (1873-1951). In contrast with Keuning and De Vooy, until recently little was known about Heeringa. In this article, I tried to illuminate her personal background, the path she followed when writing her dissertation about the eastern part of the province of Gelderland and her life after leaving the academic world in the thirties.

DANKWOORD

Bij het verzamelen van het materiaal dat ten grondslag lag aan dit artikel werd door velen hulp verschaft. H. Demming en K. Poort hielpen met de reconstructie van de genealogie van de familie Heeringa, nodig om de weinige familie te kunnen traceren. Dat leverde een contact met Heeringa's achterneef J.G. Koldewijn op. Via hem werd contact gelegd met L.J.E. Has-Molkenboer, achterneef van Heeringa, die samen met haar moeder H.C. Amesz-Leemhorst onmisbare mondelinge informatie en materiaal, zowel teksten als foto's, voor deze studie aanleverde. De afbeeldingen op pagina 121 en 123 behoorden hiertoe. A.J. Tenkink was behulpzaam met het onderzoek naar het samenwerkingsverband van Heeringa en de neven Tenkink. Naar allen gaat mijn dank uit.

NOTEN

- 1 Omwille van de leesbaarheid is in dit artikel gekozen zoveel mogelijk de roepnamen, en niet de volledige voornamen te gebruiken. Bij de auteur is een beknopte genealogie van de familie Heeringa op aanvraag verkrijgbaar. Alle afbeeldingen komen uit de collectie van de auteur. Achtergrondgegevens hiervan zijn eveneens opvraagbaar.
- 2 Alle citaten in dit artikel zijn letterlijk overgenomen, inclusief afkortingen en spellingswijzen.
- 3 Nog in 1978 publiceerde Cleveringa *Bijen en Straling – De betekenis van de aardstralen in de schepping, en in het bijzonder voor de imkerij*. Zijn persoonlijk archief berust onder bloknummer 0702 in het Gelders Archief in Arnhem. Een plaatsingslijst is aldaar beschikbaar.
- 4 Het onderzoeksproject over Salland en de Achterhoek waarbinnen schrijver dezes als promovendus tussen 2004 en 2008 is verbonden, was mede opgezet om deze reden.
- 5 Bedoeld zijn de promotiestudies van Brand Klaas van den Berg (gepromoveerd op 8 december 1933 op Het Laagveengebied van Friesland), Hendrik Jacob Keuning (1904-1985; gepromoveerd op 13 mei 1933 op De Groninger Veenkoloniën; een sociaal-geografische studie) en Dieuwke Aagje Brouwer (gepromoveerd op 17 juni 1936 op Ameland: een sociaal-geografische studie van een Waddeneiland), en contractonderzoek over de aanleg van een afwateringskanaal door de Gelderse Vallei in samenwerking met een ingenieursbureau en de provinciale waterstaat van Utrecht (De Pater 1998, p. 28).
- 6 Henk Tenkink (1899-1948) was bij zijn overlijden ingenieur bij Provinciale Waterstaat in Noord-Holland. Zijn neef Ab Tenkink (1918-1960), zoon van een scholtenboer, zou in 1944 afstuderen op *De ontwikkeling van de land- en bosbouw in het oosten van de Graafschap Zutphen* bij de landhuishoudkundige prof. dr. ir. G. Minderhoud aan de Landbouwhogeschool in Wageningen. Beide Tenkink's interesseerden zich dus voor het Win-

terswijkse landschap, en van Ab zijn enkele publicaties over de bosgeschiedenis van Winterswijk bekend (Tenkink z.j.; Tenkink 1946). Van Vuuren was deeltijd-docent in de economische geografie aan de Landbouwhogeschool in Wageningen tot 1946. Hij zal Tenkink op die manier hebben gekend (Van der Haar 1993, p. 41).

- 7 *Hoog en Laag*, huis-aan-huisblad voor de gemeente Renkum, edities 17-07-1969, 21-08-1969 en 28-08-1969.
- 8 Gelders Jaarboek, edities 1963-1969; vriendelijke mededeling L.J.E. Has-Molkenboer, Loosdrecht.
- 9 *Hoog en Laag*, huis-aan-huisblad voor de gemeente Renkum, editie 09-12-1960.

LITERATUUR

- HAAR, J. VAN DER (1993). De geschiedenis van de Landbouwwuniversiteit Wageningen. Verdieping en verbreding, 1945-1970. Landbouwwuniversiteit, Wageningen.
- HEERINGA, T. (1934). De Graafschap; een bijdrage tot de kennis van het cultuurlandschap en van het scholtenprobleem. Thieme, Zutphen. Dissertatie, Rijksuniversiteit Utrecht.
- PATER, B. DE (1998). Louis van Vuuren (1873-1951): Grondlegger van een praktijkgerichte sociale geografie. *Geografie* 7 (4), pp. 24-29.
- SLICHER VAN BATH, B.H. (1944). *Mensch en Land in de Middeleeuwen*. Van Gorcum, Assen (diss., 2 dln).
- STARK-HEERINGA, T. (1959). De Graafschap, 25 jr. later. Handschrift, collectie L.J. Keunen, Wageningen.
- STARK-HEERINGA, T. (z.j.). Heeringa's. West-Dongeradeel. Typoscript, collectie L.J. Keunen, Wageningen.
- TENKINK, A.J. (z.j.). De bosgeschiedenis van de gemeente Winterswijk. Handschrift, collectie Forumbibliotheek, Wageningen UR, Wageningen.
- TENKINK, A.J. (1946). De Winterswijkse bosschen in het verleden en het heden. *Nederlandsch Boschbouw-tijdschrift* 18 (7), pp. 150-156.